

ÓSZÖVETSÉG ÉS A KORTÁRS
MAGYAR PROTESTANTIZMUS

Az Ószövetség helye a mai magyar nyelvű református igehirdetésben

A konferencia témája – Az Ószövetség és a reformáció – sejteti, hogy problémát jelentett és jelent meghatározni a Biblia első részének helyét a keresztyén teológiában. Mi elsősorban a prédikálásban betöltött helyét keressük. Az alábbiakban bemutatjuk, hogy hogyan van jelen az Ószövetség a mai magyar református igehirdetésben. Ezt követően röviden vázoljuk a vonatkozó aktuális magyar- és németnyelvű teológiai és hermeneutikai megfontolásokat. Végül az idézett szakirodalom segítségével értelmezzük a textus- és lekcioválasztás gyakorlatát, és kijelölünk néhány irányvonalat, amelyen haladva pótolni lehet a kimutatott hiányosságokat.

1. Az Ószövetség súlya a mai magyar református prédikálásban

1.1. A vizsgálat anyaga és módszere

Avégett, hogy képet alkossunk az Ószövetség súlyáról a mai magyar református prédikálásban, megvizsgáljuk, hogy a keresztyén kánon melyik részéből származnak az *Igehirdető*, valamint az *Igazság és élet* folyóiratokban megjelent prédikációk alapigéi. Az így vázolt kép nem lesz teljes, mert nem fogja át minden részegyház igehirdetési gyakorlatát és csak egy szűkebb kör írásban megjelent prédikációit veszi figyelembe. Mégis reprezentatívnak tekintjük, mert a magyar református lelkipásztorok jelentős része használja e két szaklapban megjelent prédikációkat és így ez a kép egészében véve tükrözi a textusválasztás mai gyakorlatát.

Az *Igehirdető* feltehetően általánosabb és életszerűbb képet tár elénk, közelebb jár a prédikálás valóságához. Ugyanis nem meghatározott igehirdetési terv mentén válogatja meg a közlendő prédikációkat. Főképp azokat az igehirdetéseket jelenti meg, amelyeket a gyakorló lelkipásztorok küldenek. Az *Igazság és Élet* textusválasztási gyakorlata irányított, hiszen az iget tanulmányok az (újra)indulást követő hat évben az egyházi évhez igazodó perikópa-

rendszer,¹ 2014-től kezdve pedig új igehirdetési vezérfonal alapján készültek.² A folyóirat a 2018-as esztendővel aztán „ismét visszaáll[-t] az eredetileg is alapul szolgáló perikóparendre”³. A szerkesztőbizottság általában a teológiai tudományban jártasabb lelkipásztorokat kéri fel az igetanulmányok elkészítésére. E két folyóirat egyes füzetei mellett felhasználjuk az *Igehirdető* I–XI. évfolyamainak a repertóriumát, valamint az *Igazság és Élet* 2007–2016-os évfolyamainak textuáriumát, amely digitális változatban érhető el a Tiszántúli Református Lelkésztovábbképző Intézet honlapján.⁴

A kérdésselvetés szempontjából a vasárnapi (délelőtti), az adventi és a karácsonyi prédikációkat tartjuk relevánsoknak.⁵ Az, ahogyan az igehirdetők megválasztják a vasárnapi prédikációk alapigéit, segít körülírni, hogy számukra mekkora súllyal bír az Ószövetség az Újszövetséggel összehasonlítva, illetve, hogy az Ószövetség mely részeit tartják fontosabbnak az igehirdetésre nézve. Az adventi és a karácsonyi prédikációk textusainak megválasztása, mivel ez a két ünnep gyökerezik leginkább az Ószövetségben, segít érzékelteni, hogy az igehirdetők hogyan vélekednek az Ó- és Újszövetség közötti teológiai és hermeneutikai viszonyról.

Az *Igehirdető* esetében figyelembe vesszük, hogy az Erdélyi Református Egyházkerületben 2000–2001-ben nemzedékváltás történt. Az idősebb korosztály nyugdíjba ment és helyét mind a gyülekezeti szolgálatban, mind az egyházkormányzásban egy fiatalabb (középkorú) nemzedék vette át. Ugyanakkor a 2000-es évek második felétől jelentkezik az *Igehirdetőben* az a népes fiatal lelkipásztor-nemzedék, amely az 1989-ben bekövetkezett politikai fordulat után kezdte el teológiai tanulmányait. Ezek miatt külön vizsgáljuk az 1990–2000-es, illetve a 2001–2014-es időszak textusválasztási gyakorlatát.

Annak érdekében, hogy az Ó- és Újszövetség teológiai és hermeneutikai viszonyáról kirajzolódó képet pontosítsuk, megvizsgáljuk azt is, hogy a szer-

1 Az *Igazság és Élet* indulásakor felvállalta azt a programot, célkitűzést, amelyet a folyóirat elindító fogalmaztak meg, tudniillik, hogy az egyház szolgálja „elkerülje az »egyoldalú elméletiséget« és az »elvtelen ötletszerű gyakorlatiség« kísértésének való engedést.” (*Igazság és Élet* 2007/1, 3).

2 A 2014-ben indított új vezérfonal „együtt halad a bibliolvasási gyakorlatunkkal [...] [és] a kárpát-medencei reformátusság számára kívánja erősíteni a lelki-szellemi összetartozást és az igei köteléket.” (*Igazság és Élet* 2014/1, 3).

3 *Igazság és Élet* 2018/1 (Ajánlás).

4 Textuárium az *Igazság és Élet* 2007–2016-os évfolyamaihoz – digitalizált kiadvány. Elérhető: http://www.lelkesztovabbkepzo.hu/modul/igazsageset/textuarium/textuarium_2007-2016.pdf, letöltés dátuma: 2017.11.12.

5 Mivel minket elsősorban a magyar református igehirdetés helyzete érdekel, nem vesszük figyelembe a külföldi (nyugat-európai) szerzők magyar nyelvre fordított prédikációit.

zők honnan választottak lekción. Az *Igehirdető*ben – az anyag nagysága miatt és a nemzedékek közötti feltehető különbségek kidomborítása végett – a vasárnapi prédikációk alapigéihez választott bibliaolvasási részeket hat, három különböző évtizedből származó évfolyamban (V–VI; XIV–XV. és XXIV–XXV. évfolyamok) követjük nyomon, az *Igazság és Élet* esetében figyelembe vesszük a teljes anyagot. Azt vizsgáljuk, hogy a textus és a lekción azonos vagy eltérő kánonrészből származnak-e. Azt, hogy honnan származik az adventi, illetve a karácsonyi prédikációkhoz választott bibliaolvasási rész, az *Igehirdető* V–XXV., illetve az *Igazság és Élet* I–X. évfolyamaiban vizsgáljuk meg.

Mivel a Máté evangéliuma Jézus születésével kapcsolatos szövegrészei (Mt 1–2) hivatkoznak leginkább és legnyilvánvalóbban az Ószövetségre, külön figyelünk arra, hogy azok milyen helyet foglalnak el karácsonyi prédikációk textusai között, illetve hogy honnan származik a lekción az ún. „reflexiós idézeteket” tartalmazó alapigék esetében.

1.2. Az Ószövetség jelentősége a textus-, illetve a lekción-választás és az ószövetségi textusok megoszlása tükrében

Lentebb bemutatjuk, hogy a vizsgált folyóiratokban megjelent prédikációk szerzői milyen arányban választottak ószövetségi, illetve újszövetségi alapigéket. Ezt követően feltárjuk, hogy az ószövetségi textusok hogyan oszlanak meg a különböző nagyobb irodalmi egységek között. Célunk, hogy rámutassunk az első kánonrészen belüli hangsúlyozásokra. Végül kimutatjuk, hogy az említett szakfolyóiratokban megjelent vasárnapi, adventi és karácsonyi prédikációk esetében milyen arányban választottak bibliaolvasási részt ugyanabból a kánonrészből, mint amelyből az alapige származik, illetve a másik kánonrészből. Célunk az, hogy az eredmények alapján körülírjuk az Ó- és Újszövetség közötti teológiai és hermeneutikai viszonyt úgy, ahogyan az a lekción-választásban tükröződik.

1.2.1. Textusválasztás

Az *Igehirdető*ben 1990 és 2014 között⁶ megjelent 1154 vasárnapi prédikáció⁷ alapigéinek harmincöt százaléka (405 textus) az Ószövetségből, hatvanöt százaléka (749 alapige) pedig az Újszövetségből származik. Az *Igazság és Élet*

6 A vasárnapi prédikációk esetében nagymértékben megegyeznek az I–XI., illetve a XII–XXV. évfolyamok adatai, ezért nem tárgyaljuk külön az 1991–2000-es és 2001–2014-es időszakot.

7 Csak a *Vasárnapi prédikációk* cím alatt megjelent prédikációkat vettük figyelembe.

2007 és 2016 között publikált 592 vasárnapi prédikációja textusának csaknem húsz százaléka (116 textus) származik az Ószövetségből, nyolcvan százaléka pedig (476 alapige) az Újszövetségből.⁸

Az adventi prédikációk alapigéi az *Igehirdető* I–XI. évfolyamaiban mintegy harminchét százalékban (29 a 79-ből, évfolyamonként 2,63 textus), a XII–XXV. évfolyamaiban pedig mintegy harminchárom százalékban (22 a 67-ből; évfolyamonként 1,57 alapige) származnak az Ószövetségből. Az *Igazság és Élet* 2007–2016 között negyven adventi prédikációt közölt, ebből kilencnek (22,5 százalékának) van ószövetségi textusa.

Az *Igehirdető*ben 1990–2000 között megjelent hetvenkét karácsonyi prédikáció kilenc alkalommal (12,5 százalék), a 2001–2014 között publikált hetvennégy igehirdetés pedig három alkalommal (4 százalék) merít az Ószövetségből. Az *Igazság és Élet* húsz karácsonyi prédikációt közöl, ebből kettőnek (10 százalék) van ószövetségi textusa.

A fenti adatok tanúsága szerint az *Igehirdető*ben 1990–2014 között megjelent vasárnapi prédikációk bő kéthatod arányban alapszanak ószövetségi, valamivel kevesebb, mint négyhatod arányban pedig újszövetségi textuson, vagyis minden hat textusból kettő ószövetségi. Az adventi prédikációk esetében a 2001–2014-es időszakban negyven százalékkal kevesebb az ószövetségi textusok száma az 1990–2000-es időszakhoz képest. Hasonló tendencia figyelhető meg a karácsonyi prédikációk esetében is: míg az I–XI. évfolyamokban a karácsonyi prédikációk 12,5 százaléka alapszik ószövetségi textuson, addig a XII–XXIV. évfolyamokban mindössze 4 százalék.

Az *Igazság és Élet*ben az arány egynegyed a háromnegyedhez a vasárnapi prédikációk textusai esetében, tehát négy textusból egy ószövetségi. Hasonló a helyzet az adventi prédikációkkal. Viszont a karácsonyi igehirdetéseknél hat prédikációból csupán egynek van ószövetségi textusa. Ezek az arányok a perikópa-rendszerből adódnak, ugyanakkor közel állnak a szabad textusválasztás (*Igehirdető*) mutatóihoz.

Az adatok alapján arra következtethetünk, hogy az Ószövetség sokkal távolabb áll az igehirdetőktől a prédikálás forrásaként, mint az Újszövetség. Ez a távolság az utóbbi másfél évtizedben növekedett. A karácsonyi prédikációknál megfigyelhető textusválasztási gyakorlat pedig arra utal, hogy a Krisztus testtelét alig kapcsolják össze Isten ószövetségi messiás-ígéreteivel.

8 A számunkra releváns adatokról nem jelentek meg nyomtatott kimutatások. Az itt közölt adatok saját számításon alapulnak, így nem zárható ki a hibalehetőség. Azonban az esetleges kisebb pontatlanságok érdemben nem változtatnak a fent közölt arányokon.

1.2.2. Az ószövetségi textusok megoszlása a nagyobb irodalmi művek között Az *Igehirdető* négyszázöt vasárnapi ószövetségi textusának majdnem huszonhét százaléka (108 alapige) a Tórából származik, csaknem tizenkilenc százaléka (75 alapige) a Korai Prófétákból, huszonhét százaléka (109 alapige) a Késői Prófétákból, huszonnyolc százaléka (113 alapige) pedig az Iratokból. Az előfordulások a következőképpen oszlanak meg az egyes irodalmi műveken belül: A Tórából való textusok negyvenöt százaléka (49 alapige) 1Móz-ból, harminchét százaléka pedig (40 textus) a 2Móz-ból származik. A Korai prófétáknál nincs preferált könyv. A Késői Prófétáknál kimagaslik az Ézsaiás (majdnem 38 százalék) és a Jeremiás (18 százalék) könyve. Az Iratokban a Zsoltárok könyve vezet ötvenhárom százalékkal.

Az *Igazság és Élet* textusmegoszlása a következő: Az ószövetségi textusok huszonöt százaléka (29 alapige) a Tórából, majdnem nyolc százaléka (9 textus) a Korai Prófétákból, bő tizenegy százaléka (13 alapige) az Iratokból és ötvenhat százaléka a Késői Prófétákból származik. A Tórából való textusok nyolcvan százaléka (23 alapige) az 1Móz–2Móz-ból való, a Korai Prófétáknál nem mutatkozik preferencia, a Késői Prófétákon belül pedig az Ézsaiás könyve ötvenhét százalékkal, a Jeremiás könyve pedig majdnem huszonnyolc százalékkal jeleskedik. Az Iratokból vett textusok bő hatvan százaléka a Zsoltárok könyvéből való.

A kép, amely az ószövetségi textusok eloszlásából az *Igehirdető*ben, illetve az *Igazság és Élet*ben körvonalazódik, a százalékarányok különbözősége ellenére hasonló jellegzetességeket mutat. E kép legfeltűnőbb vonása a Korai Próféták számottevő alulreprezentáltsága.

1.2.3. Lekció-választás

Vasárnapi prédikációk — Az *Igehirdető* V–VI. évfolyamaiban megjelent száz-tizennégy prédikáció alapigéjéhez ötvennégy százalékaiban (65 alkalommal) ugyanabból a kánonrészből választottak lekiót, ahonnan a textus származik, negyvenhárom százalékaiban (49 esetben) a másik kánonrészből, a XIV–XV. évfolyamokban közölt hetvenhat prédikáció textusához bő hatvan százalékaiban (46 prédikáció) a textusával azonos, majdnem negyven százalékaiban (30 prédikáció) a textusétól eltérő, a XXIV–XXV. évfolyamokban publikált hetvenegy prédikáció alapigéjéhez majdnem hetvenöt százalékaiban (53 esetben) a textusával azonos, bő huszonöt százalékaiban (18 alkalommal) a másik kánonrészből választottak bibliaolvasási részt. Az *Igazság és Élet* I–X évfolyamaiban közölt háromszázhusz⁹ vasárnapi prédikáció alapigéjéhez

9 Nem vettük figyelembe azokat az előkészítő anyagokat, amelyek nem jelöltek ki lekiót.

negyvenhat százalékban (147 esetben) ugyanabból a kánonrészből, ötvennégy százalékban (173 alkalommal) pedig eltérő kánonrészből választottak lekiót.

Adventi prédikációk – Az *Igehirdető* lapjain az V–XI. évfolyamokban ötvenöt adventi prédikáció látott napvilágot, szerzőinek hatvan százaléka (33 prédikáció) a textuséval azonos, negyven százaléka (21 igehirdetés) a textusétól eltérő, a XII–XXV. évfolyamokban megjelent hetvenkét adventi prédikáció szerzőinek bő hatvanöt százaléka (47 prédikáció) a textuséval azonos, majdnem harmincöt százaléka (25 prédikáció) a textusétól eltérő kánonrészből választott lekiót. Az *Igazság és Életben* megjelent harmincöt adventi prédikáció¹⁰ alapigéjéhez mintegy ötvennégy százalékban (19 esetben) azonos, negyvenhat százalékban (16 alkalommal) pedig eltérő kánonrészből választottak bibliaolvasási részt.

Karácsonyi prédikációk – Az *Igehirdetőben* 1994–2000 között harminckilenc karácsonyi prédikáció jelent meg, szerzőinek majdnem hetvenkét százaléka (28 prédikáció) a textuséval azonos, bő huszonnyolc százaléka (11 igehirdetés) a textusétól eltérő, a 2001–2014 közötti időszakban hetvenhárom karácsonyi prédikáció jelent meg, szerzőinek hetvennégy százaléka (54 prédikáció) a textuséval azonos, huszonhat százaléka (19 igehirdetés) a textusétól különböző kánonrészből választott bibliaolvasási részt. Az *Igazság és Életben* tizenhét olyan karácsonyi prédikáció szerepel, amelyhez a szerző lekiót választott.¹¹ hetvenhat százalékban (13 esetben) ugyanabból a kánonrészből, ahonnan az alapige származik, huszonnégy százalékban (4 alkalommal) a másik kánonrészből.

A fenti adatok szerint az igehirdetők kevésbé tartják fontosnak, hogy a lekióválasztás által kifejezzék az Ó- és az Újszövetség egységét, a közöttük lévő teológiai és hermeneutikai viszony kölcsönösségét. Az erdélyi igehirdetőknél ez a tendencia fokozatosan erősödött.

2. Az Ószövetség jelentőségének kérdése az aktuális magyar református teológiai diskurzusban

Az elmúlt két évtizedben napvilágot látott két magyar nyelvű írás, amely az Ószövetség homiletikai és teológiai jelentőségéről értekezik: Zsengellér

10 Összesen negyven adventi prédikációt közöltek, de öt prédikációhoz nem választottak lekiót, így azokat figyelmen kívül hagytuk.

11 Három előkészülethez nem választottak bibliaolvasási részt, ezeket nem vettük számításba.

József „Exegézis – Igehirdetés – Ószövetség” és Balogh Csaba *Az Ószövetség (meghatározó) szerepe a református igehirdetésben, avagy: Kell-e nekünk az Ószövetség, s ha igen, mit kezdjünk vele?* című tanulmánya.¹² Korábban Marjovszky Tibor is elemezte ezt a kérdést a *Theologiai Szemlében*,¹³ de nem foglalkozunk külön az ő írásával, mert annak tartalma fellelhető Zsengellér tanulmányában.

Közös a két említett írásban, hogy lelkipásztoroknak tartott előadásból nőtt ki, és hogy szerzőik szakterülete az Ószövetség. Zsengellér írása magyarországi, a Baloghé erdélyi lelkipásztoroknak szól. Zsengellér lesújtónak tartja a magyarországi helyzetet, mert felmérése szerint a lelkipásztorok csupán 8–10 százaléka prédikál rendszeresen az Ószövetségből. Marjovszkyval együtt úgy látja, hogy ennek oka a héber és a modern nyelvek ismeretének hiányából, valamint a foghíjas könyvellátásból adódó képtelenség, az Ó- és Újszövetség viszonyáról alkotott teológiai alapelvekből, kegyességi hovatarozásból, valamint az időigényességből fakadó ellenállás, illetve az ezekből eredő bátortalanság.¹⁴ A szerző a diagnózis felállítása után (hogy ti. nem tudunk, nem akarunk, nem merünk prédikálni az Ószövetségről) az ószövetségi textusok exegetálási nehézségeire utal. Szerinte az „*ún. tudományos [...] exegézis mellett [...] szükségesnek látszik egy exegetikai minimum megfogalmazása. Három lépést [tart] elengedhetetlennek minden prédikáció írása során: a) a héber szöveg átolvasása segédeszközökkel [...], b) a magyar nyelvű szakirodalom elolvasása [...], c) annak végig gondolása, hogy mit jelenthet, és mit nem jelenthet a szöveg.*”¹⁵ Emellett hangsúlyozza, hogy a *tota scriptura*, az Ó- és Újszövetség teológiai egysége, illetve a *teologia est grammatica* teológiai alapelvek is fontos szerepet játszanak az igehirdetés előkészítésében.¹⁶

Balogh a különféle „Ószövetséggel kapcsolatos negatív megnyilvánulások”-ban látja a régi keletű kérdésfelvetés – hogy kell-e nekünk az Ószövetség, vagy sem – aktuálisát.¹⁷ Úgy véli, hogy az „Ószövetség iránti bizalmatlan, vagy azt elutasító viszonyulás oka lehet merő szakmai (teológiai, nyelvi) tájékoztat-

12 Lásd ZSENGELLÉR J.: Exegézis – igehirdetés – Ószövetség, *THÉMA* 1999/2–3, 38–51; BALOGH Cs.: Az Ószövetség (meghatározó) szerepe a református igehirdetésben, avagy: Kell-e nekünk az Ószövetség, s ha igen, mit kezdjünk vele?, *Igehirdető* 24 (2013/6), 243–252.

13 MARJOVSZKY T.: Miért idegenkedik az igehirdető az Ószövetségtől, *Theologiai Szemle* 31/6 (1988), 372–374.

14 Lásd ZSENGELLÉR: Exegézis, 15–18.

15 i. m., 21.

16 i. m., 23–27.

17 BALOGH: Az Ószövetség szerepe, 243.

*lanság, de súlyosabb esetben akár egy konkrét ideológia szövődménye is, ti. az, hogy a kérdést firtató személy milyen álláspontra helyezkedik a mai zsidósággal kapcsolatosan.*¹⁸

Balogh a felismert okokkal nem foglalkozik, hanem azokra a komplex problémákra reflektál, amelyeket írása címében megfogalmazott kérdés vet fel. Az alábbiakban kiemeljük azokat a meglátásokat, amelyeket relevánsak tartunk témánkra nézve.

Balogh számára evidens, hogy az Újszövetségből kell kiindulni, amikor az Ószövetség helyét keressük a keresztyén teológiában és igehirdetésben. Ebben tekintettel kell lennünk az Újszövetség alábbi legalapvetőbb sajátosságaira. Az újszövetségi iratok nem nyújtanak átfogó tanítást, hanem Jézus istenfiúságára és Messiás-voltára összepontosítanak. A szerzők „gyakran a messiás-kérdés kapcsán folyamodnak az Ószövetséghez, [de ez] nem azt jelenti, hogy csupán ez volt az, ami őket foglalkoztatta [...]. Ez csupán annyit jelent, hogy ez az a téma, amelyben az Újszövetség teljesen újat hoz.”¹⁹ Az Újszövetség nem nyújt általános képet a korai keresztyén prédikálási szokásokról. Azt feltételezhetjük, hogy a Megfeszítettről szóló prédikálás betagozódott az Isten országa hirdetésébe, „s ez az üzenet nyilvánvalóan összhangban van a teljes Írás tartalmával”.²⁰ Ugyanakkor az Újszövetség nem, vagy csak visszafogottan beszél bizonyos teológiai és etikai kérdésekről, mert az „nem csak az Ószövetség ismeretét előfeltételezi, hanem [...] annak további használatát is a keresztyén gyülekezetekben. [...] A fentiek alapján azt mondhatjuk, hogy az Újszövetség semmiképpen nem akarja felváltani az Ót, hanem implicit módon úgy definiálja önmagát, mint egy kiegészítés az Ószövetséghez. [...] Ezek fényében teológiailag szükségtelen vagy akár félrevezető az olyan jellemzés, amely a két szövetséget és azok viszonyát általánosító kifejezések révén próbálja körülírni, mint pl. »törvény és evangélium« [...], »kép és valóság« [...] »ígéret és beteljesedés«”.²¹

Balogh teológiai fejtegetéseit a tipológiai értelmezéssel és a próféciákkal, illetve azok beteljesedésével kapcsolatos hermeneutikai mérlegelések követik. A tipológikus olvasatot taglalva megállapítja, hogy az „a bibliai gondolkodásban gyökerezik, és a kériügmátikus értelmezés rendjén a mai igehirdető is alkalmazhatja azt.” Ám annak figyelembe kell vennie, hogy „a tüposz-szerep nemcsak jelentőségüktől nem fosztja meg az eredeti történeteket, de jelenté-

18 BALOGH: Az Ószövetség szerepe, 243.

19 i. m., 248–249.

20 i. m., 248.

21 i. m., 248–249.

süktől sem”, illetve, hogy „a tüposz nem kétirányú, azaz nem az újszövetségi szereplőt vagy eseményt kell az ószövetségi mintának tekinteni, hanem fordítva”.²² Az Újszövetségben beteljesedtként idézett ószövetségi prófécia is megőrzi eredeti jelentésüket és jelentőségüket, mint például Ézs 9,5–6. Ugyanakkor azért, hogy ez a prófécia, több máshoz hasonlóan „nyitott a jövő felé”, lehetővé teszi, hogy az Újszövetség evangélistái az „Ézs 9,5 békefejedelmét a Dávid házából származó Jézus Krisztussal” azonosítsák. „Ez az értelmezés viszont alapvetően különbözik attól a szemlélettől, mely szerint Ézs 9,5–6 eleve és kizárólag a Jézus eljövételéről beszélne. Az igehirdetésre nézve ez azt jelenti, hogy a prédikációnak szükségszerűen számolnia kell ezekkel az értelmezési síkokkal.”²³

3. Az Ószövetség jelentősége a keresztyén igehirdetésben és teológiában az aktuális németnyelvű teológiai diskurzus tükrében

Az alábbiakban először az Ószövetségnek az igehirdetésben, majd általában a teológiai tudományban betöltött szerepét térképezzük fel dióhéjban.

Az elmúlt évtizedek egyik legátfogóbb elemzését Heinz-Günther Schöttler katolikus teológus *Christliche Predigt und Altes Testament. Versuch einer homiletischen Kriteriologie* című könyvében találjuk. A szerző vizsgálódásának releváns végkövetkeztetéseit a könyv összefoglalója alapján írjuk le.²⁴

Schöttler szerint nagy hordereje van az Ószövetség prédikálásában annak, hogy mit jelent az igehirdető (és az egyház) hitére nézve a mai Izrael, illetve az a körülmény, hogy Isten először Izraelnek hirdette azt az Igét, amelyet az igehirdető prédikál. Ugyanis a prédikátornak úgy kell megragadnia és hirdetnie a Biblia első részét, mint Izrael hitének bizonyágtételét és a keresztyén hit gyökerét. Ennek érdekében a meghonosodott paradigmák mellett, amelyek a keresztyénség és a zsidóság, illetve az Ó- és Újszövetség viszonyát körülírják (*ígéret – beteljesedés; törvény– evangélium*), újabbakat is alaposan fontolóra kell vennie: a kettős végkifejlet paradigmáját, valamint a krisztologikus-perspektivikus értelmezést, amely a krisztológiát útként fogja fel, amelyen felismerjük Isten egy-voltát és egyedüliségét. Ezek a paradigmák az apologetikus és nyers krisztológiát perspektivikussá és töredékessé változtatják, az igehirdetőt pedig felbátorítják arra, hogy elálljon az Izrael feletti daldaltól és a megélt emberi valóság iránti keménységtől. Ugyanakkor módosít-

22 BALOGH: Az Ószövetség szerepe, 250.

23 i. m., 252.

24 SCHÖTTLER: *Christliche Predigt*, 623–634.

ják az *ígéret – beteljesedés* paradigmát az által, hogy abban helyet biztosítanak a „beteljesedési rés” („*Erfüllungslücke*”) motívumának, amely közös elemként összekapcsolja egymással az Ó- és Újszövetséget, illetve a zsidóságot és a kereszténységet. A prédikációnak fel kell hívnia a figyelmet erre a részre, mint olyan hasadéokra, ahol megmutatkozik az ember méltósága és a körülmény, hogy az ember nem rendelkezik Isten felett. Ugyanakkor hangsúlyoznia kell, hogy vannak be nem teljesedett ígéretek, ezek az Isten ígéreteinek „feleslegei”, és hogy ezek az ígéretek új helyzetekben, ha részlegesen is, de megvalósulnak és megerősítetnek. A „beteljesedési rés”-ben gyötrelmek között gyarapodik az Isten hűségébe vetett bizalom, amely megóv a részleges beteljesedés kiváltotta beletörődéstől. A „beteljesedési rés” motívuma mellett az *Isten hatalmának és erőtlenségének dialektikája* is beépül az említett paradigmába. Ennek következtében a prédikáció teológiája biográfiai jelleget ölt, a krisztológia pedig a Megfeszített miért-kiáltása által panaszra ösztönöz.

A szerző hangsúlyozza az Ószövetség többletét az Újszövetséggel szemben, a felgyült és megérett (hit)tapasztalatot, amiben az Újszövetség nem éri utol az Ószövetséget. Ez a többlet leképezi Isten másságát és az emberi sors kérlelhetetlenségét, Isten árnyoldalait és az emberi élet sötét állomásait, és főleg az Ószövetség nehéz szövegeiben rejlik. E nehéz szövegekről prédikálni azt jelenti, hogy komolyan vesszük az emberek szenvedését és az igehirdetés alapvető lelkigondozói dimenzióját. E *többlet* teológiai tartalma arra kötelez, hogy kellő alapossgal reflektáljunk a teológia és a tapasztalat közötti összefüggésekre. E reflexió homiletikai kihatása a prédikáció tapasztalat-teológiai alaphangjában mutatkozik meg. Ez az alaphang talányos–nyitott formát igényel, amelyben el lehet mondani az Istennel tusakodó embernek, hogy tusakodásában az *idegen Istent* tapasztalja meg, és hogy az ember ebben a nehézkes kapcsolatban hajótörést is szenvedhet.

A tartalmi-teológiai többlet mellett jelentékenyek az Ószövetség mitikus szimbolizálásai, amelyek élet- és hittapasztalatokat fejeznek ki és a hallgatókban olyan analógiákat idéznek fel, amelyek kevésbé elérhetőek a *logosz*-szerű magyarázás számára. A prédikációnak úgy kell használnia a bibliai szöveg képletességét, mint tapasztalatot közvetítő kategóriát. Miközben a prédikáció teológiailag feltárja a bibliai történetek mitikus-szimbolikus dimenzióját, nyitottá teszi az igehallgatók egyéni történetét az *isteni történet* nagyobb horizontjára. Így az igehallgatók felfedezhetik a bibliai szövegek mitikus szimbolizálásában az analóg kifejezését annak, amit személyesen megtapasztaltak és felfedeztek. A sajátos tapasztalatokat elmondhatják és elimádkozhatják a gyülekezeti közösségben, megjeleníthetik az istentiszteleten és az Isten melletti közös hitvallás indítékává és alapjává tehetik. A képi kifeje-

zés mód ugyanakkor, többértelműsége és elmosódottsága miatt, megköveteli a teológiai-kritikai recepciót. A prédikálás ennek azáltal tehet eleget, hogy következetesen értelmezi teológiailag a mitikus szimbolizálás által evokált emberi tapasztalatot. Ezért a prédikáció előkészítésében elengedhetetlen a történet-kritikai magyarázás, amelynek fontos kontroll-szerep jut. Az igehirdetőnek ahhoz, hogy helyesen használhassa ezt a módszert, felül kell kerekednie az igaz – megtörtént inadekvát szembeállításán, az ún. historiográfiai félreértésen. Ehhez szüksége van egyfajta egészséges naivitásra, illetve a képességre, hogy szimbólumokban és képekben gondolkodjon.

A szerző utal arra is, hogy a keresztyén írásértelmezés nehezen boldogult a Tóra törvényszövegeivel. Miközben az megbénította az ószövetségi kultikus intézményeket és a törvényeket az allegorikus-lelki értelmezés által, aközben leértékelte a zsidó etikát. Ezt a viszonyulást a szimplifikált *evangélium – törvény* paradigma fejezi ki a leginkább, amely a törvényt azonosítja a zsidósággal és annak bibliájával, az evangéliumot pedig a keresztyénséggel és annak szent iratával. E beszűkítés megszüntetése és az igehirdető meggyőződésének fellazítása érdekében figyelembe kell vennünk, hogy a Máté evangéliumának ún. *antitéziseiben* (Mt 5,21–28) a törvény radikalizálása, és nem annak feloldása jut kifejezésre. Látni kell továbbá, hogy több újszövetségi szövegben kezdeti identitás-szerző belső zsidó polémia szólal meg, amelyet nem szabad megörökítenünk. És tekintettel kell lennünk arra is, hogy a Tórában jelen van a kegyelem, illetve az evangéliumban a törvény. A fentiekből négy homiletikai kritérium adódik a Tóra-szövegek prédikálására nézve: az újszövetségi Tóra-recepcióban fel kell fedoznunk a felszólítást a cselekvésre; komolyan kell vennünk, hogy a Tórának és a Tóra zsidóságbéli magyarázásának a célja nem a törvény-etika, hanem az élet diadala; reflektált módon kell viszonyulnunk Jézus radikális-prophetikus kritikájához és a zsidóságon belüli kezdeti polémiahoz, és végül kellőképpen ki kell aknáznunk azt a tényt, hogy a Tóra ethosza erősen kötődik a közösséghez és a hagyományhoz, hogy a prédikáció fontos kultúr- és társadalomkritikai impulzust adhasson a (poszt)modern individualizáló törekvések közepette.

Schöttler beható elemzése mellett több, az Ószövetség prédikálásával kapcsolatos értekezés is született az utóbbi időben.²⁵ Mi Manfred Oeming heidelbergi ószövetséges *Exegetische Forschung und keine kirchliche Praxis?* című tanulmányának idevágó meglátására térünk ki sommásan. A szerző szerint az

25 Lásd GERSTENBERGER: *Warum und wie predigen wir das Alte Testament?*; KRIENER: *Die Predigt des Alten Testaments*; LEVIN: *Das Alte Testament und die Predigt des Evangeliums*.

Ószövetség megbecsülésében vagy leértékelésében, így az ószövetségi szövegek istentiszteleti használatában is fontos szereppel bír a mindenkori bibliatudomány. Jelenleg „*a tudományos exegézis semmilyen principiális szerepet sem játszik a gyakorlati teológiában, a prédikációtanból pedig messzemenően kirekesztik azt*”.²⁶ Ennek okát annak az alapvető változásnak tudja be, amely – a homiletikai triáoszt követve – az ószövetségi szöveg jellegében, az igehirdetők teológiájában, illetve a hallgatónak a bibliai szöveghez való viszonyulásában következett be.

Oeming négy tézist fogalmaz meg a szöveg vonatkozásában. Első tézisének címe *Hermeneutikai pluralizmus, avagy »odavan a szkopusz«*.²⁷ Ebben szembeállítja a történet-kritikai exegézis alapján megfogalmazott „*a szöveg azt mondja...*” hermeneutikai elvet a recepcióesztétika meglátásain alapuló „*a szöveg azt mondja nekem...*” elvvel. Úgy látja, hogy a bibliai szöveg a szubjektív recepció (túl)hangsúlyozása következtében „*az asszociációk ugródeszkájjá vált*”. Így felmerül a kérdés, hogy „*mi értelme van még a komplex történeti rekonstrukció körülményes fáradozásának, ha végül is minden azon múlik, hogy az értelmező mivé teszi a szöveget*”.²⁸ A második tézis így hangzik: „*Archeológiai minimalizmus, avagy »odavan a történelem«*”. Az ásatások nyomán kérdésessé vált a bibliai hagyomány történelmi jelentősége, így „*a prédikátort elfogja az érzés, hogy az Ószövetségnek nincs történelmi alapja, és ez erősen elbizonytalanítja őt*”.²⁹ A harmadik tézis így szól: „*Bevezetéstudományi különbségek, avagy »odavannak a szerzők«*”. A bibliai szövegek keletkezése régóta foglalkoztatja a tudományt, de újnak számít, „*hogy a [bibliai] könyvek szerzői teljesen eltűntek a redaktorok mögött. Így az utóbbi években bizonyos redakciótörténeti halált halt például Ámos vagy Jeremiás próféta*.” A teológiai hallgatókban „*az az érzés marad, hogy »semmit sem tudunk pontosan«*”. Az igehirdetők számára „*még félelmetesebb ez a benyomás. [...] Bizonytalan bevezetéstudományi diszkurzusokra nem lehet felépíteni a prédikációt*”.³⁰ A negyedik tézis: „*Búcsú az Ószövetség Teológiájától, avagy »odavan az igazság-igény«*”. Oeming rámutat arra, hogy az ószövetségi teológiát, „*a korona-tudományágot [...] történetileg messzemenően viszony-*

26 OEMING: Exegetische Forschung, 87. [Itt és a folytatásban a német forrásokat a szerző saját fordításában közöljük – a szerkesztők.]

27 i. m., 88–89.

28 i. m., 88.

29 i. m., 90.

30 i. m., 90–91.

lagossá tették.” A teológiai előíró jellegét felváltotta annak leíró jellege, így „senki se várjon a bibliai tudománytól kötelező vagy normatív kijelentést”.³¹

Oeming szerint „a prédikáció egy jelenvaló ember teológiai bizonyágtétele”.³² Emiatt fontos az igehirdető teológiája, amelyben a szerző szerint három jelentős változás következett be. 1) Míg a korábbi prédikátor-nemzedéket elbűvölte a történelemben munkálkodó Isten gondolata, addig ez az Isten „halott” a mostani nemzedék számára. Ugyanis „a konstatálható reáltörténelem inkább a Biblia, mint a világ Isten általi tényleges megváltoztatásának bizonyágtétele ellen szól”.³³ 2) A korábbi generáció az Ószövetséget nyilvánvalóan keresztyén szemszögből olvasta, a jelen nemzedéknek viszont rossz lelkiismerete van emiatt. Ezért „tabu az, hogy Jézus Krisztus jelen lenne az Ószövetségben”.³⁴ 3) Az Isten és az erőszak közötti kapcsolatot napjainkban egyre inkább úgy tapasztalják meg, mind az Ószövetség egyik nyomasztó elemét. Úgy vélik, hogy „a lélek, amely az Ószövetséget átlengi, nem a Szentlélek”.³⁵

Az *igehallgatók teológiája* is hatással van arra, ahogyan az igehirdető viszonyul az Ószövetséghez, illetve a bibliai kánonhoz. A lelkipásztor a gyülekezeti tagok „jó Istenének” nyomására olyan prédikáció-témákat választ, amelyeket jól fogadnak, és „kiter az ószövetségi szövegek szigora elől”.³⁶ A hívek azt várják el a hittől, hogy az „pozitív energiát közvetítsen, ne vessen fel (ön-)kritikus kérdéseket és ne indítson el fárasztó változási folyamatokat”, továbbá azt, hogy „az egyház individuális üdvintézmény legyen”.³⁷ Emiatt kima radnak az igehirdetésből az Ószövetség (szociál-)kritikai témái. Sőt, mivel „az emberek hitüket a világvallások »szupermarketjéből« vett építőkövekből tákolják össze”, ezért nekik „a kánon is túl szűk”, de „az őspötestáns *Sola Scriptura* [is] de facto halott”.³⁸

Az Ószövetség teológiai súlya a közelmúltban Notger Slenczka berlini rendszeres teológus *Die Kirche und das Alte Testament* című tanulmányának köszönhetően vált újra aktuális kérdéssé. Slenczka azt állítja ebben a tanulmányában, hogy az Ószövetségnek „az egyházban nem kellene kano-

31 Oeming: Exegetische Forschung, 91.

32 i. m., 92.

33 uo.

34 uo.

35 Oeming: Exegetische Forschung, 93.

36 i. m., 94.

37 uo.

38 uo.

*nikus érvénnyel bírnia.*³⁹ A tanulmánya elején megfogalmazott tézisét főleg a Konkordia Könyv, illetve Adolf von Harnack, Friedrich Schleiermacher és Rudolf Bultmann tanításának elemzésére, valamint a Róma 9–11 értelmezésére alapozza. Értekezése végén arra a következtetésre jut, hogy az Ószövetség „nem az egyházzól, hanem egy olyan vallási közösségről szól, és ahhoz szól, amelytől az egyház elvált [...]. Eleve nem olyan könyvről van szó, amely közvetlenül beleszól a saját történetünkbe”. Következésképpen „az Ószövetség többé nem alkalmas arra, hogy alapjául szolgáljon a prédikációnak, amely úgy értelmezi a [bibliai] szöveget a gyülekezetnek, mint megszólítást: A keresztyén egyházat ilyenként nem szólítják meg az Ószövetség szövegei.⁴⁰ A szerző szerint az „egyház tudatában van annak, hogy ebből a vallási közösségből ered”,⁴¹ de elidegenedett a maga előtörténetétől, mert neki már ezek a szövegek idegenek. „Ha valaki az Ószövetség szövegeit komolyan olvassa és átlátja, az felismeri, hogy nemigen képes olyan istenviszony kifejezéséként olvasnia és értenie, amely az ő keresztyén-vallásos tudatát nyilvánítja ki.”⁴² Az Ószövetséggel szembeni tartózkodás abban mutatkozik meg nálunk, keresztyéneknél, hogy annak kegyességi gyakorlatunkban „az Újszövetséghez képest alacsonyabb rangot tulajdonítunk. Ez a tartózkodás az ószövetségi alapigék kiválasztásában [...] jut kifejezésre.”⁴³

Friedhelm Hartenstein müncheni ószövetséges bibliai-hermeneutikai tézisek formájában reflektált Slenczka kánonnal kapcsolatos nézeteire.⁴⁴ Írása Slenczka fentebb ismertetett tanulmánya mellett annak egy másik előadás-szövegét is szem előtt tartja, amely nyomtatott formában nem elérhető, de a szerző honlapjáról letölthető.⁴⁵ A következőkben Hartenstein részletes kritikájából kiemelünk két témát, amely meglátásunk szerint szorosabban kapcsolódik kérdésünkhöz: a vallásos szubjektum jelentőségének a kérdését, valamint a történet-kritikai kutatás hatását a teológiai gondolkodásra és a teológiai diszciplínákra.

39 SLENCZKA: Die Kirche und das Alte Testament, 83. [A témához lásd ebben a kötetben Bölcskei Gusztáv írását is – a szerkesztők.]

40 i. m., 118.

41 uo.

42 SLENCZKA: Die Kirche und das Alte Testament, 119.

43 uo.

44 LÁSD HARTENSTEIN: Zur Bedeutung des Alten Testaments.

45 SLENCZKA: Was soll die These: 'Das AT hat in der Kirche keine kanonische Geltung mehr' – digitalizált kiadvány, letöltés dátuma: 2017.11.04. A szerző azzal a szándékkal írta ezt a szöveget, hogy benne még világosabban kifejtsse motivációját, tézisének teológiai megalapozását és implikációit, és megvilágítsa a 'kanonicitás' fogalmát.

A szerző írása elején rámutat arra, hogy Slenczka értekezése eljárás-módját tekintve betagozódik a németnyelvű rendszeres teológia fő sodrába. Megfigyelhető, hogy teológiai sarkigazságok indoklásában „*az egyes szubjektum bizonyossága lép az értelmező közösség helyére [...], és annak igazság-felismerése jelöli a kijelentés helyét*”.⁴⁶ A vallásos (ön-)tudat elsőbbsége az Írással szemben oda vezet, hogy érvényét veszíti az ún. Szentírás-elv („*Schriftprinzip*”, „*sola scriptura*”). Slenczka ezen az alapon kérdőjelezi meg az Ószövetség jelentőségét, Schleiermacherre hivatkozva. Ugyanakkor rámutat arra, hogy a jelenlegi hittudat jellemzően elfogódott az ószövetségi szövegekkel szemben.⁴⁷ A vallásos szubjektum meghatározó szerepe véleménye szerint egyértelműen megmutatkozik abban (is), ahogyan Slenczka a kánont definiálja: „*Az iratok azért bírnak kanonikus jelleggel, mert az egyház azokban Jézus Krisztus evangéliumát hallja és ez az evangélium az írások által megváltoztatja az életet*”.⁴⁸ Hartenstein szerint Slenczka „*olyan kánonfogalommal dolgozik, amely körben forgó bizonyításként oda vezet, hogy a keresztyén öntudat tartalmi meghatározottsága pontosan megfelel a kanonicitás kritériumainak*”.⁴⁹ Ezen a helyen idézzük Konrad Schmid svájci ószövetséges találó megállapítását is: A „*szubjektivitáselméleti szempont az Írás megragadása tekintetében annyiban problematikus, amennyiben az a keresztyénséget [...] kegyes tudatra alapozza, és nem magára a Bibliára. [...] Ezen érvelés által végül is éppen a keresztyén tudatot tekintik normatívnak, és nem az állítólagosan kizárólag kanonikus Újtestamentumot, amely de facto csupán ennek a tudatnak a kifejeződése. Más szóval: Ha így nézzük, akkor az Újszövetség Slenczkanál csak norma normata és nem norma normans. De ezzel meghaladottá válik a kizárólagos kanonicitás állítása, hiszen az a kegyes keresztyén tudatnak csupán következménye, és nem okozója*”.⁵⁰ Hartenstein úgy véli, hogy a keresztyén emberek öntudatában székelő „belső bizonyosság” nyomatékosítása pietisztikus örökség. Ezzel szemben „*a hermeneutikai gondolkodás [...] úgy tekint az emberre, mint »fundamentális passzivitásból létező lényre«, amely »csak az által jut el önmagához, hogy önmagát másoktól és kívülről kézhez veszi és ösztökélni hagyja*»”.⁵¹

46 HARTENSTEIN: Zur Bedeutung des Alten Testaments, 738.

47 i. m., 739.

48 SLENCZKA, Was soll die These, 4.

49 HARTENSTEIN: Zur Bedeutung des Alten Testaments, 742.

50 SCHMID: Christentum ohne Altes Testament?, 749.

51 i. m., 749.

Hartenstein szerint Slenczka amikor az Ószövetség jelentőségét mérleget, rátapint az újkori teológiai hermeneutika alapproblémájára: „*Arra a kérdésre, hogy a teológiai tudománynak hogyan kell minden nemzedékben újra meghatározni, és hogyan határozza meg jelenleg diszciplináinak egységét és abbéli funkcióját, hogy kritikus beszélgetőtársa legyen az egyháznak, tekintettel a történeti kritika eredményeire.*”⁵² A teológiai tudománynak feladata tisztázni az Írás, illetve a teológia történeti jellege (genezise) és annak hatályossága, normativitása közötti összefüggést. Mivel az Írás keletkezett, foglalkoznunk kell azzal, ami történetileg idegen és a hermeneutikailag ellenszegül a Szentírással, mint „*a megértés produktív alapjával és ellenszegülő határával.*”⁵³ Az Ószövetség nehezen érthető szövegei éppen idegenségük miatt válhatnak fontosakká, mert befogásukkor megkérdőjelezhetik a saját értékeinket és felismeréseinket. A szerző az Írás normativitását illetően mérvadónak tartja az ún. funkcionális kánonértelmezést, vagyis „*a vallásos közösségekben meglévő érintkezés[-t] a kötelező érvényű szövegekkel.*”⁵⁴ Ez az adott viszonyulás a teljes Szentíráshoz egybevág a korai keresztyénség viszonyulásával az Ószövetséghez, amelyet magától értetődően használt az új hittapasztalat értelmezésének horizontjaként és nyelvvilágaként. „*A két kánonrészt összefüggéseikben és eltéréseikben [„korrelierend und kontrastierend”] egymásra vonatkoztatták, vonatkoztatják.*” Ebben áll a jelenlegi evangélikus írásmagyarázat feladata, „*mivel az egyház ragaszkodik ahhoz, hogy a liturgiában, a prédikációban, a tanításban és a teológiai képzésben a teljes Szentírást használja.*”⁵⁵

4. Kitekintés

Ebben az utolsó részben értelmezzük a textus- és lekióválasztással kapcsolatos adatokat és kijelölünk néhány irányvonalat, amelyet követve pótolni lehet a felfedett hiányosságokat. Az értelmezésben és a javaslatok megfogalmazásában a felhasznált szakirodalomra támaszkodunk.

4.1. A textusválasztási gyakorlat üzenete

A vasárnapi prédikációk alapigéinek eloszlása – kéthatod ószövetségi textus a négyhatod újszövetségihez az *Igehirdetőben*, illetve egynegyed a háromnegyedhez az *Igazság és Életben* – tanúsítja az Ószövetség nyilvánvaló alulrep-

52 HARTENSTEIN: Zur Bedeutung des Alten Testaments, 739.

53 i. m., 743.

54 i. m., 744.

55 i. m., 743.

rezentáltságot a magyar református prédikálásban. Ez az alulreprezentáltság még jelentékenyebb, ha figyelembe vesszük az Ó- és az Újszövetség közötti területi különbözőséget. Az alapigék ilyenemű eloszlása tartózkodást sejtet az ószövetségi textusokkal szemben, ami mögött összetett, objektív és szubjektív elemekből álló motívumot feltételezünk.

Egy első objektív elemet az igehirdetők írásmagyarázási kompetenciájának elégtelenségében látunk (így Zsengellérrel). Másodikként az ószövetségi tudományban, nevezetesen a kortörténetben, az irodalomtörténetben és az ószövetségi teológiában észlelhető jelentős különbözőségeket és az abból fakadó bizonytalanságot említjük (lásd Oeminget). Ahhoz, hogy megszüntessük ezeket az okokat, meg kell győzni a (jövendő) prédikátorokat afelől, hogy az exegetálás nélkülözhetetlen, tehát nem opció, illetve afelől, hogy a bibliai szövegek szakszerű magyarázása nem egy kivételezett csoport privilégiuma, hanem minden egyes igehirdető lehetősége. Ennek érdekében ki kell dolgozni egy olyan exegetikai gyakorlatot, amely annyira kényelmessé válhat, mint „egy régi szvetter” (Fred Craddock), illetve egy olyan didaktikai módszert, amely hatékonyan segíti e módszer elsajátítását és begyakorlását. Következésképpen az ószövetségi tudományágakat célirányosabban, kérügmaturusabban kell művelni, a történeti-kritikai fáradozásnál „*nem szabad elveszni a részletekben, hanem mindenekelőtt az illető szöveg dinamikájára kell figyelni*”.⁵⁶ Ebben segítségünkre lehet az ún. „homiletikai exegézis”, amely „*az újratájolás kritikus momentumára összpontosít, amelyben a szöveg valósága megnyílik a jövő felé*.”⁵⁷

Személyes összetevőként egy bizonyos reflektálatlan szubjektív körvonalazódik, amely – az *Igazság és Élet* irányított textusválasztási gyakorlata miatt – elsősorban az erdélyi és a partiumi helyzetet jellemzi. Reflektálatlan, mert nem áll mögötte valamilyen irodalomtudományi vagy hermeneutikai szemlélet, amelyet az igehirdető magáénak vall, sem tudatosan és rendszeresen átgondolt textusválasztási gyakorlat. Az igehirdető irányadó írásmagyarázási elv és reflexió híján saját élményeire, sugallataira és teológiájára támaszkodik. A szubjektum dönti el, hogy miről és mit prédikál. Ez az implicit szubjektívizmus, amely az utóbbi évtizedben fokozódott, éppen úgy hatályon kívül helyezi a *sola scriptura* elvét, mint annak explicit megnyilvánulása. Ahhoz, hogy feltartóztassuk ezt a reflektálatlan szubjektívizmust és annak hatását, munkálni kell az igehirdetőkben és az igehallgatókban a Hartenstein által szorgalmazott hermeneutikai gondolkodást, antropológiai öntudatot,

56 OEMING: Exegetische Forschung, 96.

57 VAN Ek: Tekst en toekomst, 65.

amely szerint az ember alapvetően passzivitásból élő lény, amely „önmagát másoktól veszi kézhez és mások által engedi ösztökélni”. Továbbá mivel a prédikáció – Oeming fentebb idézett megfogalmazásával élve – a jelenvaló ember bizonyoságát, segíteni kell a prédikátoroknak, hogy tudatosítsák magukban saját teológiájuk és személyes spiritualitásuk alapvonásait,⁵⁸ különös tekintettel a mai Izraelhez való viszonyulásukra.

4.2. Az adventi, karácsonyi textusválasztás és a lekióválasztás gyakorlatának üzenete

A karácsonyi ünnepek meghatározó motívuma a messiás (meg-)érkezése. A prédikálásnak az ünnepek Urára kell irányítania a gyülekezeti tagok figyelmét. Ebben fontos szerep jut a karácsonyi ünnep mellett az arra felkészítő adventi időszaknak, amelynek első alapmotívuma (a bűnbánat és a magasztalás mellett) a hármasság érkezése: „megérkezés a testben, amely felfedi nekünk a Mennyei Atya igazi arcát, a naponkénti érkezés, amely során hitben felismerhetem és fogadhatom őt, megérkezés az idők végén, amikor megigazulok az örökkévalóságban.”⁵⁹

A Messiás érkezésének motívuma több szálon is kötődik az Ószövetséghez: a messiási ígéretek, a korszakváltást hozó eszkatológia és a végidőt elhozó apokaliptika szálain. Ezért az Ószövetség ezen a helyen erőteljesebben kínálkozik az alapige és a bibliaolvasási rész forrásaként. Ám az adventi prédikációk az *Igehirdető* I–XI. évfolyamaiban megmaradnak a vasárnapi igehirdetések textusválasztási arányainál (2,63 ószövetségi alapige évfolyamonként). Ez az arány érezhetően romlik a XII–XXV. évfolyamoknál (1,57 ószövetségi alapige évfolyamonként). Hasonló tendenciát figyelhetünk meg a karácsonyi prédikációk esetében is: az I–XI. évfolyamokban a prédikációk 12,5 százaléka, a XII–XXV. évfolyamokban már csak 4 százaléka merít az Ószövetségből. Az *Igazság és Élet* adventi textusválasztási gyakorlata nagyjából megegyezik a vasárnapi prédikációkéval. Váratlan az is, ahogyan az igehirdetők a Mt 1–2-höz viszonyulnak – különösképpen e szakasz teológiai jelentőségének fényében, amelyet Ulrich Luz értelmezése segítségével világítunk meg. A Mt 1–2 Máté evangéliuma prologusának (1–4. fejezet) a része, amelynek krisztológiai alaptémája Jézus istenfiúsága. „Az 1. és a 2. fejezet bevezeti ezt, a 3,13–4,11 pedig értelmezi.”⁶⁰ A prologust emellett az is jellemzi, hogy benne, pontosabban az 1–2. fejezetben a leggyakoribbak az ún. „beteljesedési idézetek” (1,22–23;

58 Lásd ehhez KUSTÁR: A tudományos írásmagyarázat szükségessége, 197–198.

59 MÜLLER: Homiletik, 351–352.

60 LUZ: Matthäus I, 25.

2,15.17–18.23; 4,14–16). „A beteljesedési ígéretek kiemelik a mátéi teológia alaptémáit.” A beteljesedési formula középpontja a πληρωω szó, amely „az evangélista számára az idézeteken kívül is fontos: Amiképpen Jézus az élete által »betöltötte« a profetikus jövendöléseket, úgy hangsúlyozta Jézus által, főleg a tökéletes engedelmessége által a törvény és a próféták követeléseinek általános programmatikus jellegét. A törvény és a próféták Jézus általi betöltésének programmatikus hangsúlyozása [...] szükséges volt a keresztyén gyülekezet és Izráel szétválása után. A zsidókeresztyén Máté [...] különös súllyal emeli ki, hogy a gyülekezet igényt tart a Bibliára. [...] Máténak és más keresztyén szerzőnek, akik a gyülekezet és Izráel közötti törés után írtak, [...] igényt kellett formálniuk a teljes Ószövetségre.”⁶¹

A Máté evangéliumában beteljesedettként idézett ígéretek, Luz fejtegetései szerint, kiemelik Jézus istenfiúságát és az Ószövetség súlyát a keresztyén gyülekezet számára. Ennek fényében nyugtalanító, hogy a Mt 1–2-nek szerény szerep jut az inkarnáció prédikálásában. Az *Igehirdető* I–XI. évfolyamaiban mindössze négy karácsonyi prédikációhoz választottak textust a Mt 1–2-ből, mind a négy a 2,1–12-ből van és inkább a narratívára épít, semmint a reflexiós idézetre. A XII–XXV. évfolyamokban tizenhárom alkalommal választottak textust a Mt 1–2-ből, tíz alkalommal a 2,1–12-ből és – egyetlen kivételtől eltekintve – mind a narratívát hangsúlyozzák. Valószínűleg ez az oka annak, hogy bibliaolvasási részként nem jelennek meg a Mt 1–2-ben idézett ószövetségi szövegrészek.

A fenti adatok azt sugallják, hogy az igehirdetőknél gondot okoz az ószövetségi szöveg alapján prédikálni az adventről és Krisztus eljövételéről. Az advent esetében nehézséget jelenthet, hogy mi azt várjuk, aki már eljött. Ebben különbözik a keresztyén várakozás a zsidó nép messiási reménységétől: az egyház ugyanis „*annak a visszajövetelét várja, aki feltámadott és a mennybe ment.*”⁶² Ezt az advent-értelmezést, az Ószövetséggel való kapcsolat erősítése érdekében, Schöttlert követve kiegészíthetjük a „beteljesedési rés” gondolatával, amely erőforrásként szolgál a már Eljött jelenlétével és visszajövetelével kapcsolatos kínzó kérdések közepette. A „beteljesedési rés” mint reménykedéssel és reménységgel kapcsolatos tapasztalat összekapcsolja a zsidóságot a keresztyénséggel, közös motívumként az Ószövetséget az Újszövetséggel, s benne a közös gyötrelmek által, közös alapokon megtanulunk erősebben bízni Isten hűségében, és elkerüljük a részleges beteljesedésben rejlő elfásulás veszélyét. A karácsony vonatkozásában feltételezhetően

61 LUZ: Matthäus, 140–141.

62 MÜLLER: Homiletik, 351.

az okoz nehézséget, hogy a történeti-kritikai írásmagyarázat lehetetlenné tette az Ószövetség (naiv) krisztológiai magyarázását, ugyanakkor egyelőre még „hiányzik az Ószövetség prédikálásával kapcsolatos vonatkozó teológiai, krisztológiai és pneumatológiai aspektusok alapos rendszeres-teológiai tisztázása.”⁶³ Az így keletkezett írásmagyarázási vákuumban fel kell oldani a tabut, amely megakadályozza Krisztus keresését az Ószövetségben. Ugyanakkor ki kell egészíteni a fennálló írásmagyarázási sémákat: az *ígéret – beteljesedés* paradigmájába be kell építeni a már említett „beteljesedési rés”, illetve az Isten hatalma és erőtlensége dialektikájának motívumát.

Emellett szükség van újabb paradigmák tudatosítására is. Mi ezen a helyen a jelenlegi két fő irány, az Ószövetség modern jelentése és a kánonhermeneutika közül az elsőt, azon belül a Horst Dietrich Preuß nevéhez fűződő „struktúraanalógia” paradigmáját emeljük ki, amelyet a szerző a *Das Alte Testament in christlicher Predigt* című monográfiában fejtett ki.⁶⁴ Preuß az Ó- és Újszövetség közötti viszonyt korrelációként határozza meg, hangsúlyozza, hogy az Ószövetségben olyan tartalmakkal találkozunk, amelyek hiányoznak az Újszövetségből, méltányolja a sematikus egyszerűsítő hermeneutikai modellek (pld. az *ígéret – beteljesedés*, vagy a *törvény – evangélium* paradigma) jogos felvetéseit és megpróbál felülkerekedni azok hiányosságain. Úgy véli, hogy az Ószövetség mára nézve is releváns dolgokat mond el az Isten–ember kapcsolatáról, illetve az Istenről és az emberről. A két kánonrész közötti struktúrahasonlóság egyik központi eleme az *indikatívusz–imperatívusz* szerkezet, amely tanúsítja, hogy Isten üdvtörténeti cselekvése megelőzi a felszólítást az engedelmességre. Az Ó- és az Újszövetségben kirajzolódó hit szerkezetében is hasonlóság figyelhető meg, amit Preuß az „egzisztenciátipológia” („*Existenztypologie*”) fogalmával fejez ki. Az ember Isten cselekvését szabadításként ismeri fel, Istent pedig szabadítóként tapasztalja meg. Emellett az Ótestamentum úgy mutatja be a hétköznapi emberi megtapasztalásokat, mint Isten jelenlétében történő eseményeket.⁶⁵ Müller megfogalmazásában: „Az Ószövetségben az élő Isten képe jelenik meg [...] Ennek az istenképnek megfelel [...] egy csalhatatlan realizmus az ember vonatkozásában. Ez éppen az »Isten embereinél« mutatkozik meg. Őket nem heroikus eszményképekként mutatják be. Emberi gyarlóságait nem hallgatják el [...] Ez által a mai ember egyidejűvé válhat velük az Istennel való kapcsolatukban.”⁶⁶ A két

63 OEMING: Exegetische Forschung, 96.

64 Preuß könyvének összefoglalását lásd DEEG: Christliche Predigt des Alten Testaments.

65 Lásd PREUSS: Das Alte Testament in christlicher Predigt, 120–140.

66 MÜLLER: Homiletik, 226.

testamentum bizonyágtétele az Isten cselekvésében, a hit szerkezetében és az emberi létben létező analógiákról nagy segítség lehet a mai igehirdetőknek, hogy – különösen az advent és a karácsony tekintetében – megtalálják a kapcsolópontokat az Ó- és Újszövetség között és azokat mind a textus-, a lekcio-választásban kifejezésre juttassák.

4.3. Az ószövetségi textusok szórásának üzenete

A lelkipásztorok a legritkábban a Korai Prófétaiból választottak textust. Úgy tűnik, hogy a magyar református igehirdetők az Ószövetségnek attól a részétől tartanak leginkább távolságot, amely Izráelnek „legkésőbb a *Bírák könyvével elkezdődő hanyatlástörténetét*” ábrázolja, illetve „*a deuteronomiumi törvény rendelkezéseit felelevenítve kifejti, hogy miért kellett bekövetkeznie mindkét állam bukásának,*” és így „*Izráel népe fogságbeli létének etiológiáját kínálja*”.⁶⁷ Különös ez a viszonyulás a teológiaiag értelmezett történelemhez egy olyan egyházi és társadalmi közegben, különösen a romániai kisebbségi helyzetben, amelyben viszonylag erős a történelemtudat. Magyarazatként kínálkozik a posztmodernitás, amely szkeptikus minden metaelbeszéléssel, „*a tudás vezető eszméivel*” szemben, amelyek „*úgy fungálnak, mint a rendet összefogó kapsoknak és a rend kezeseinek igazolásai. [...] A pontatlanság, relativitás, partikularitás, diszkontinuitás, pluralitás, ideiglenesség, valószínűség, rekurzivitás, autopoézis és káosz lecserélte az igazság, objektivitás, kizárólagosság és kauzális linearitás fogalmait.*”⁶⁸ A lelkipásztorok, mint a posztmodern kor gyermekei, lemondanak az összefüggések kereséséről, az (történelmi) események értelmezéséről, amikor prédikálásukban hanyagolják az Ószövetség történeti könyveit. Teológiai gondolkodásukból kiszorulni látszik a történelemben munkálkodó Isten képe (így Oeming). A bibliai, különösképpen az ószövetségi bizonyágtétel következetesen törekedett arra, hogy higgye az Isten és a történelem közötti összefüggést, azt keresse és leírja. Hogy az igehirdetők (újra) bekapcsolódhassanak ebbe a teológiai áramvonalba, tematizálni kell a történelemmel kapcsolatos aktuális teológiai koncepciókat. Úgy véljük, hogy erre – más koncepciók mellett – alkalmas Odil Hannes Steck „metahistorikus perspektíva”, illetve Walter Brugemann „metatörténelem” fogalma. Steck szerint a próféta szóbeli üzenetét azért rögzítették írásban, mert csak az áthagyományozott prófétaiké „*tárják fel Izráel korának »metahistorikus«, minőségileg tömörített mély- és értelemdimenzióját. [...] A sokféle eseményről és tapasztalatról szóló történeteket ebből a szempontból tö-*

67 GERTZ: Grundinformation Altes Testament, 306.

68 NAUER: Seelsorgekonzepte, 381.

mörítették össze, szelektálták és értékelték Izráel istenes történetének mércéje szerint.”⁶⁹ Brueggemann a „metatörténelmet” a prófétai kijelentésben fedezi fel, amelynek „nagyszabású koherenciája van, amely állítja, hogy a nyilvános folyamat kiszámíthatatlanságai, követelései és illúziói között, Jahve Izráel életének és az egész teremtésnek a középpontjában áll. A kiszámíthatatlanságok, követelések és illúziók állhatnak abból, hogy valaki túl komolyan veszi magát, ahogy az Izráel monarchikus periódusban is történt. Ugyanazok a törekvések és illúziók a száműzetési és száműzetés utáni periódusokban a mások túl komolyan vételében nyilvánultak meg. És amikor valakinek a saját működése, illetve másoknak a valóságai vannak végső komolysággal tekintve, büszkeséget vagy kétségbeesést szolgáltatva, a valóság el van fordítva oly módokon, melyek halálhoz vezetnek, állítják a próféták. Az ezekben a különös kijelentésekben hangoztatott metatörténelem abból a kijelentésből áll, hogy Izráel élete, jómódjában, legfeljebb egy utolsó előtti bizonyosság tárgya Jahve igazságos szándékának. Hasonló módon, a más népek és birodalmak sikeres élete, amely örökérvényűen biztosítva látszik, legfeljebb egy utolsó előtti állítás, tárgya Jahve hűségének, hogy minden dolgot újjá tegyen.”⁷⁰

5. Zár szó

Az Ószövetség megmérettetett a mai magyar református igehirdetésben, és könnyűnek találtatott. Reméljük, hogy a magyar református prédikálás a jövőben a keresztyén kánon első részéhez súlyának, teológiai jelentőségének és üzenet-potenciáljának megfelelően fog viszonyulni, és ez meg fog mutatkozni a textusválasztásban, a bibliaolvasási részek kiválasztásában és a prédikációk tartalmában. Ehhez akar segítséget nyújtani ez a tanulmány.

Felhasznált irodalom:

BALOGH Cs.: Az Ószövetség (meghatározó) szerepe a református igehirdetésben, avagy: Kell-e nekünk az Ószövetség, s ha igen, mit kezdünk vele?, *Igehirdető* 24/6 (2013), 243–252.

BRUEGGEMANN, W.: *Az Ószövetség teológiája. Tanúságtétel, vita, pártfogás* (Eredeti címe: *Theology of the Old Testament: Testimony, Dispute, Advocacy*, 1997), Kolozsvár, Exit Kiadó, 2012.

69 STECK: *Prophetenbücher*, 150–151.

70 Vö. BRUEGGEMANN: *Az Ószövetség teológiája*, 776–777.

- DEEG, A.: Christliche Predigt des Alten Testaments – digitalizált kiadvány. Elérhető: <http://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/15225/>, letöltés dátuma: 2018.02.02.
- EK, G. VAN: Tekst en toekomst. Exegetische en hermeneutische overwegingen bij de preek, in: Meulen, H. Van der (red.): *Als een leerling leren preken. Preekvoorbereiding stapsgewijs*, Zoetermeer, Boekencentrum, 2008, 60–70.
- GERSTENBERGER, E. S.: Warum und wie predigen wir das Alte Testament?, in: Jendorff, B. – Schmalenberg, G. (Hg.): *Evangelium Jesu Christi heute verkündigen. Herrn Prof. Dr. theol. Dr. h.c. Cornelius Petrus Mayer OSA zum 60. Geburtstag am 9. März 1989*. (Gießener Schriften zur Theologie und Religionspädagogik des Fachbereichs Religionswissenschaften der Justus-Liebig-Universität 5), Gießen, Justus-Liebig-Universität, 1989, 33–45.
- GERTZ, J. CH. (Hg.): *Grundinformation Altes Testament. Eine Einführung in Literatur, Religion und Geschichte des Alten Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2009.
- HARTENSTEIN, F.: Zur Bedeutung des Alten Testaments für die evangelische Kirche. Eine Auseinandersetzung mit den Thesen von Notger Slenczka, *Theologische Literaturzeitung* 140/7–8 (2015), 738–751.
- Igazság és Élet. Folyóirat lelképásztori és nevelői munka számára*, 1–11. évfolyam (2007–2017), Debrecen, TTRE Lelkésztovábbképző Intézet.
- Igehirdető. Erdélyi Református Egyházkerület*, 1–25. évfolyam (1990–2014), Kolozsvár, Erdélyi Református Egyházkerület.
- [szerk. nélkül:] *Igehirdető repertórium: 1990–2000*, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2006.
- KRIENER, T.: Die Predigt des Alten Testaments in der christlichen Gemeinde, *RKZ* 10 (1990), 249–256.
- KUSTÁR Z.: A tudományos írásmagyarázat szükségessége, *Theologiai Szemle* 59/4 (2016), 196–209.
- LEVIN, CH.: Das Alte Testament und die Predigt des Evangeliums, *Kerygma und Dogma* 57 (2011), 41–55.
- LUZ, U.: *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 1–7)* (EKK I/1), Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, ⁴1997.
- MARJOVSZKY T.: Miért idegenkedik az igehirdető az Ószövetségtől, *Theologiai Szemle* 31/6 (1988), 372–374.
- MÜLLER, H. M.: *Homiletik. Eine evangelische Predigtlehre*, Berlin–New York, de Gruyter, 1996.

- NAUER, D.: *Seelsorgekonzepte in Widerstreit. Ein Kompendium* (Praktische Theologie heute 55), Stuttgart–Berlin–Köln, Kohlhammer, 2001.
- OEMING, M.: Exegetische Forschung und keine kirchliche Praxis? Gedanken zur Krise der Predigt alttestamentlicher Texte, in: Oeming, M. – Boës, W. (Hg.): *Alttestamentliche Wissenschaft und kirchliche Praxis. Festschrift für Jürgen Kegler*, Münster, LIT, 2009, 85–98.
- PREUSS, H. D.: *Das Alte Testament in christlicher Predigt*, Stuttgart (u.a.), Kohlhammer, 1984.
- SCHMID, K.: Christentum ohne Altes Testament?, *Internationale katholische Zeitschrift Communio* 45 (2016), 443–456.
- SCHÖTTLER, H.-G.: *Christliche Predigt und Altes Testament: Versuch einer homiletischen Kriegerologie* (Zeitzeichen 8), Ostfildern, Schwaberverlag, 2001.
- SLENCZKA, N.: Die Kirche und das Alte Testament, in: Gräb-Schmidt, E. – Preul, R. (Hg.): *Das Alte Testament in der Theologie* (Marburger Theologische Studien 119), Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2013, 83–119.
- SLENCZKA, N.: Was soll die These: 'Das AT hat in der Kirche keine kanonische Geltung mehr' – digitalizált kiadvány. Elérhető: <https://www.theologie.hu-berlin.de/de/professuren/professuren/st/was-soll-die-these.pdf>, letöltés dátuma: 2017.11.04.
- STECK, O. H.: *Die Prophetenbücher und ihr theologisches Zeugnis. Wege der Nachfrage und Fährten zur Antwort*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1996.
- [szerk. nélkül:] *Textuárium az Igazság és Élet 2007–2016-os évfolyamaihoz* – digitalizált kiadvány. Elérhető: http://www.lelkesztovabbkepzo.hu/modul/igazsageselet/textuarium/textuarium_2007-2016.pdf, letöltés dátuma: 2017.11.12.
- ZSENGELLÉR J.: Exegézis – ige hirdetés – Ószövetség, *THÉMA* 1/2–3 (1999), 38–51.